

Melvin Kohn, Ronald Inglehart en de verklaring van cultureel conservatisme

Een empirisch-theoretische kritiek

Dick Houtman¹

Summary

Melvin Kohn, Ronald Inglehart, and the explanation of cultural conservatism An empirical-theoretical critique

Both Kohn and Inglehart claim that the value one attaches to individual liberty can be explained from one's economic position. According to Kohn, occupational self-direction entails a non-authoritarian outlook and according to Inglehart growing up under conditions of affluence leads to an appreciation of individual liberty and self-attainment (postmaterialism). Analysis of data from a representative sample from the Dutch population leads to a rejection of both hypotheses. It is demonstrated, first, that postmaterialism and authoritarianism can in fact both be conceived of as indicators of a more general concept of cultural conservatism. Second, neither can be explained from one's economic position — be it occupational self-direction or parental affluence. Strongest postmaterialism and weakest authoritarianism/cultural conservatism are not found among certain economic categories, but among highly educated, culturally interested, non-religious young people. Theoretical implications for sociological debates about modernity and modernization are briefly discussed.

1. Inleiding

Politieke opvattingen vallen blijkens onderzoek uiteen in twee zo goed als onafhankelijke domeinen: *economisch* en *cultureel* conservatisme/progressiviteit. Kennen wij bijvoorbeeld iemands opvattingen over inkomensnivellering (economisch conservatisme/progressiviteit), dan kunnen wij daaruit dus niet of nauwelijks voorspellen hoe hij of zij zal oordelen over de aanvaardbaarheid van homoseksualiteit, de traditionele arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen of de doodstraf (cultureel conservatisme/progressiviteit) (bijvoorbeeld Fleishman, 1988; Middendorp, 1991; De Witte, 1990). Waar verschillen naar economisch conservatisme/progressiviteit door onderzoekers vaak in verband worden gebracht met verschillen naar economische positie (Houtman, 1995), doen Melvin Kohn en Ronald Inglehart hetzelfde met

opvattingen die tot het culturele domein lijken te behoren: autoritarisme (Kohn) en postmaterialisme (Inglehart).

In dit artikel staat de vraag centraal of cultureel conservatisme inderdaad kan worden verklaard uit iemands economische achtergrond. Een eerste probleem daarbij is dat onduidelijk is of autoritarisme en postmaterialisme daadwerkelijk tot het culturele domein behoren. Bij mijn weten bestaat er namelijk noch onderzoek naar de samenhang tussen autoritarisme en postmaterialisme, noch naar de mate waarin beide samenhangen met andere indicatoren voor cultureel conservatisme. Dit zijn dan ook de twee eerste onderzoeksvragen die ik in dit artikel aan de orde stel. Blijken autoritarisme en postmaterialisme inderdaad beide tot het culturele domein te kunnen worden gerekend, dan is het vervolgens echter curieus dat Kohn en Inglehart zeer verschillende aspecten van iemands economische achtergrond als doorslaggevend beschouwen. Kohn stelt namelijk de vrijheid in het werk centraal en Inglehart de rijkdom waaronder men als kind is opgegroeid. Dit verschil is des te opvallender, omdat er aanwijzingen zijn dat in feite niet iemands economische, maar juist iemands culturele achtergrond doorslaggevend is. De laatste in dit artikel te beantwoorden vraag is derhalve of autoritarisme en postmaterialisme kunnen worden verklaard uit de vrijheid in het werk (Kohn), de rijkdom van het herkomstgezin (Inglehart) en/of iemands culturele achtergrond.

2. Autoritarisme en postmaterialisme: twee aspecten van hetzelfde?

Het concept autoritarisme en het voor de meting ervan ontwikkelde meetinstrument – de zogenaamde ‘F-schaal’ – stammen uit de klassieke studie *The Authoritarian Personality* van Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson en Sandford (1950). Onder autoritarisme wordt een rigide persoonlijkheidsstructuur verstaan, waarin veel belang wordt gehecht aan handhaving van de orde en bestraffing van deviant gedrag. Ingleharts index voor ‘postmaterialisme’ beoogt veeleer iemands politieke waarden vast te stellen. Binnen een postmaterialistische waardenoriëntatie, opgevat als tegenpool van een ‘materialistische’, staan individuele vrijheid en zelfontplooiing centraal (Inglehart, 1971, 1977, 1990).

Hoewel autoritarisme geldt als een persoonlijkheidskenmerk en postmaterialisme als een waardenoriëntatie, heeft Inglehart er terecht op gewezen dat ‘both concepts relate to the priorities one gives to liberty, as opposed to order’ (1971, p. 997). Hij heeft zich dan ook afgevraagd of ‘(...) the Materialist/Post-Materialist phenomenon (is) simply a manifestation of authoritarianism and its opposite’ (1977, p. 67). Dat is volgens hem echter geenszins het geval. ‘Authoritarianism’, zo stelt hij, ‘has a poor empirical fit with Materialism/Post-Materialism’ (1977, p. 68). Hij staaft dit niet met onderzoeksresultaten, maar verwijst in deze context naar een vroeg artikel van eigen hand, waarin de postmaterialisme-index echter geen enkele rol speelt (Inglehart, 1970).

Er zijn goede redenen om te twijfelen aan Ingleharts bewering over ‘a poor empirical fit’ tussen autoritarisme en postmaterialisme. Het idee dat de F-schaal iemands ‘persoonlijkheidsstructuur’ meet, is bijvoorbeeld nogal omstreden (Hagendoorn, 1991; Vollebergh &

Raaijmakers, 1991). Meet de F-schaal echter net als de postmaterialisme-index iemands politieke waarden of opvattingen, dan ligt een aanzienlijke negatieve samenhang tussen beide voor de hand. Volgens Flanagan bestaat zo'n samenhang inderdaad (1982, 1987). Onder de noemer 'materialisme' combineert Inglehart volgens hem namelijk twee wezenlijk verschillende en onderling onafhankelijke zaken: autoritaire opvattingen enerzijds en het hechten van belang aan materiële zaken anderzijds. Helaas kon Flanagan bij zijn empirische bewijsvoering niet beschikken over Ingleharts originele postmaterialisme-index. Zijn kritiek werd op vooral methodologische gronden door Inglehart verworpen (1987). Tegen de achtergrond van dit meningsverschil is het van belang om stil te staan bij de sterkte van de samenhang tussen autoritarisme en postmaterialisme. Wanneer Flanagan's kritiek op Inglehart hout snijdt, dan moet de samenhang tussen beide negatief zijn (hypothese 1).

Uit een bevestiging van deze eerste hypothese kan echter niet zonder meer worden geconcludeerd dat Ingleharts postmaterialisme-index *de facto* weinig meer is dan een meetinstrument om libertaire ('postmaterialisme') dan wel autoritaire waardenoriëntaties ('materialisme') vast te stellen. Bij een *zwakke* samenhang is immers nog steeds sprake van 'a *poor* empirical fit'. Maar hoe zwak is een 'zwakke' en hoe sterk een 'sterke' samenhang? Om te voorkomen dat hierbij een nogal arbitraire *absolute* scheidslijn moet worden gekozen, kan beter de *relatieve* samenhang tussen beide worden gezien. Het verdient hierbij aanbeveling om de sterkte van de samenhang tussen beide variabelen te beoordelen tegen de achtergrond van het reeds genoemde onderscheid tussen economisch en cultureel conservatisme/progressiviteit. Indiceren de meetinstrumenten voor postmaterialisme en autoritarisme inderdaad allebei de mate waarin iemand belang hecht aan individuele vrijheid of juist aan handhaving van de orde, dan moeten beide aanzienlijk samenhangen met andere opvattingen die tot het culturele domein behoren en niet of nauwelijks met opvattingen die tot het economische domein behoren (hypothese 2).

3. Autoritarisme en postmaterialisme verklaard: overige hypothesen

3.1. Melvin Kohn en het autoritarisme van de arbeidersklasse

Melvin Kohn meent dat autoritarisme kan worden verklaard uit iemands klassepositie. Arbeiders houden er volgens hem in vergelijking met de middenklasse autoritaire opvattingen op na². 'Klasse' werd hierbij door hem in eerste instantie opgevat als een lineaire combinatie van 'beroepspositie' en opleidingsniveau (1977). Deze operationalisering verving hij later door een lineaire combinatie van opleidingsniveau, beroepsprestige en inkomen die hij 'sociale stratificatie' noemde (Kohn & Schooler, 1983; Kohn & Slomczynski, 1990). De samenhang tussen 'klasse' (of 'sociale stratificatie') en autoritarisme komt volgens Kohn tot stand onder invloed van verschillen naar vrijheid in het werk ('occupational self direction'): '(...) the (...) relationship can be interpreted as resulting from class-associated conditions of life, occupational conditions in particular. The crucial occupational conditions are those that determine

how self directed one can be in one's work – namely, freedom from close supervision, substantively complex work, and a nonroutinized flow of work' (1977, p. xxxiv).

Kohns stelling over de invloed van de vrijheid in het werk op autoritarisme is gebaseerd op twee aanvechtbare analysebeslissingen. De eerste is om het opleidingsniveau niet als zelfstandige variabele in de analyse op te nemen, maar met variabelen als beroepspositie en inkomen samen te voegen tot 'klasse' (of 'sociale stratificatie'). Dat de invloed van deze samengestelde variabele op autoritarisme in feite voornamelijk voor rekening komt van het opleidingsniveau, terwijl beroepspositie en vooral inkomen niet of nauwelijks een rol spelen, wordt aldus miskend. Ook aanvechtbaar is de wijze waarop Kohn vervolgens de invloed van de vrijheid in het werk op autoritarisme vaststelt. Hij beziet hiertoe in welke mate het verband tussen 'klasse' (of 'sociale stratificatie') en autoritarisme verdwijnt, wanneer het – middels een partiële correlatie – wordt herberekend onder constanthouding van de vrijheid in het werk. Omdat een hoger opleidingsniveau gepaard gaat met meer vrijheid in het werk wordt aldus de door beide variabelen gemeenschappelijk verklaarde variantie min of meer kunstmatig toegeschreven aan de vrijheid in het werk. Net als de eerste, heeft ook deze tweede analysebeslissing dus tot gevolg dat de belangrijke autonome invloed van het opleidingsniveau op autoritarisme wordt miskend (Houtman, 1994, 1997). De belangrijkste oorzaak van autoritarisme lijkt derhalve in feite niet *binnen*, maar juist *buiten* het werk gelegen te zijn. De relatieve invloed van de vrijheid in het werk en het opleidingsniveau kan daarom beter worden vastgesteld door beide variabelen naast elkaar als onafhankelijke variabelen in een multivariate analyse te betrekken (vergelijk Kohn, 1977; Kohn & Schooler, 1983; Kohn & Slomczynski, 1990).

3.2. Ronald Inglehart en de stille revolutie

In *The Silent Revolution* zet Ronald Inglehart (1977) uiteen dat de steeds grotere materiële welvaart heeft geleid tot een toegenomen nadruk op individuele vrijheid en zelfontplooiing. Zijn theorie is gebaseerd op twee eenvoudige veronderstellingen. De eerste is dat mensen vooral waarde hechten aan zaken die schaars zijn (de 'schaarste-hypothese') en de tweede dat mensen met name tijdens hun jeugd tot hun waardenoriëntaties komen en dat deze gedurende de rest van hun leven relatief stabiel blijven (de 'socialisatie-hypothese'). Van deze twee veronderstellingen is Ingleharts centrale stelling afgeleid: dat jongere generaties, die in een tijd van grotere welvaart zijn opgegroeid, 'immateriële' waarden belangrijker vinden dan oudere generaties. Doordat oude generaties geleidelijk aan uitsterven en plaatsmaken voor jonge, is volgens Inglehart sprake van een sluipend proces, dat – bij handhaving van de welvaart – niet te stuiten is. Op de wat langere termijn zullen de (vooral politieke) gevolgen volgens hem echter ingrijpend zijn. Vandaar dat hij spreekt over een 'stille revolutie'.

Behalve onder jongeren blijkt postmaterialisme ook relatief vaak voor te komen onder hoger opgeleiden, terwijl inkomensverschillen opvallend genoeg geen enkele rol spelen. Inglehart leidt hieruit af dat opleidingsniveau en inkomen op theoretisch niveau van elkaar gescheiden moeten worden. Bij een ontbrekende invloed van het inkomen is het immers niet aannemelijk dat iemands opleidingsniveau in dit geval een indicator voor iemands economi-

sche positie is. In plaats daarvan is het volgens Inglehart een indicator voor de rijkdom van het gezin waarin iemand is opgegroeid. 'Iemands opleidingsniveau', zo stelt hij, '(...) almost certainly gives a more accurate indication of how well-off his family was *when he was growing up* (...) than (...) one's *present* economic status (...) There are strong grounds for believing that education should be a better indicator of "formative affluence" than is one's present occupation' (1977, p. 73/74; Ingleharts cursivering).

Ingleharts veronderstelling dat het opleidingsniveau een adequate indicator voor het economisch milieu van herkomst is, is echter niet onomstreden (Duch & Taylor, 1993, 1994; Eckersley, 1989; Houtman, 1998). Onderzoekresultaten van De Graaf en Evans (1996) maken duidelijk dat scepsis hieromtrent inderdaad gerechtvaardigd is. Zij vonden namelijk in acht westerse landen weliswaar een aanzienlijk positief opleidingseffect op postmaterialisme, maar geen enkele invloed van het bruto nationaal produkt tijdens iemands jeugd. Dit roept de vraag op of het opleidingsniveau dan wel kan worden beschouwd als een indicator voor de rijkdom van het herkomstgezin. Voor een meer adequate toetsing van de hypothese dat opgroeien in een rijk gezin leidt tot de ontwikkeling van een postmaterialistische waardenoriëntatie moet derhalve naast het opleidingsniveau een meer directe meting van het economisch herkomstmilieu in de analyse worden betrokken. Blijkt opgroeien in een rijk gezin geen aanleiding te geven tot de ontwikkeling van een postmaterialistische waardenoriëntatie, dan komt daarmee ook Ingleharts 'materialistische' interpretatie van het leeftijdseffect ter discussie te staan.

3.3. *Cultureel kapitaal en cultureel conservatisme*

Kohn en Inglehart stellen het opleidingsniveau voor als een indicator voor iemands economische achtergrond: 'klassepositie' of 'sociale stratificatie' bij Kohn en rijkdom van het herkomstgezin bij Inglehart. Het is echter ook mogelijk dat sprake is van een zelfstandig opleidingseffect, dat niets te maken heeft met de economische achtergrond. Bestaat dit inderdaad, dan heeft het opleidingsniveau vergelijkbare gevolgen voor de waardering van individuele vrijheid en de aanvaarding van culturele verschillen als de kerkelijkheid (Davis & Robinson, 1996; Eisinga, Felling & Peters, 1992a; Olson & Carroll, 1992). Deze relatie tussen kerkelijkheid en cultureel conservatisme moet worden toegeschreven aan hetgeen beide gemeenschappelijk hebben: 'het geloof in het bestaan van transcendente autoriteiten en de daarmee gepaard gaande reïficatie van de sociale werkelijkheid' (Eisinga, Felling & Peters, 1992b, p. 95). Als het opleidingsniveau een vergelijkbare invloed heeft, dan komt dat doordat het hier geen economische, maar een culturele positie indiceert (Houtman, 1997; vergelijk Kalmijn, 1994).

Het opleidingsniveau indiceert immers naast de hoeveelheid '*human capital*' ook de hoeveelheid '*cultural capital*' waarover iemand beschikt: het vermogen om cultuuruitingen als zodanig te herkennen en hun betekenis te begrijpen (vergelijk Bourdieu, 1973, 1984). Dit culturele kapitaal leidt ertoe dat vreemde cultuurpatronen en onconventionele levensstijlen niet worden geïnterpreteerd als afwijkingen van een buiten de sociale orde gelegen moreel funda-

ment (Gabennesch, 1972). In plaats daarvan worden ze herkend als cultuuruitingen die *qualitate qua* net zo contingent en arbitrair zijn als de cultuur waarin men zelf is opgegroeid (vergelijk Bauman, 1987). Deze interpretatie komt tot uiting in de aanvaarding van onconventionele levensstijlen en een nadruk op individuele vrijheid – dus in cultureel progressieve opvattingen. Bezien vanuit het morele standpunt dat kenmerkend is voor cultureel conservatisme zijn levensstijlen die verschillen van de eigen immers niet slechts ‘anders’, maar ‘deviant’ en ‘moreel verwerpelijk’: strijdig met verabsoluteerde ‘meta-sociale’ normen (vergelijk Woodrum, 1988a, 1988b).

Veronderstellen wij dat autoritarisme en postmaterialisme uit iemands culturele in plaats van uit iemands economische achtergrond moeten worden verklaard, dan mag dus behalve van de kerkelijkheid ook een invloed van de hoeveelheid cultureel kapitaal worden verwacht. Hierbij kan het opleidingsniveau als *geinstitutionaliseerd* cultureel kapitaal worden onderscheiden van de belangstelling voor kunst en cultuur zelf: het *belichaamd* cultureel kapitaal (Böröcz & Southworth, 1996; Bourdieu, 1989)³. Ten slotte resteert dan uiteraard nog de door Inglehart op de voorgrond geplaatste leeftijdsvaariabele. Blijkens onderzoek is deze niet slechts van invloed op postmaterialisme, maar ook op cultureel conservatisme en autoritarisme (bijvoorbeeld Middendorp, 1991; De Witte, 1990; Houtman, 1994).

De uit het voorgaande resulterende hypothesen zijn samengevat in figuur 1. Hierbij is verondersteld dat de hypothesen 1 en 2 worden bevestigd, zodat autoritarisme en postmaterialisme inderdaad als ‘twee aspecten van hetzelfde’ kunnen worden beschouwd. De hypothesen 3a en 3p vloeien voort uit de theorie van Kohn en de hypothesen 4a en 4p uit die van Inglehart, terwijl de hypothesen 5a, 5p, 6a, 6p, 7a en 7p gebaseerd zijn op het idee dat niet iemands economische, maar juist iemands culturele achtergrond doorslaggevend is. De hypothesen 8a en 8p, ten slotte, betreffen het te verwachten leeftijdseffect. Hoe eventuele verschillen tussen generaties theoretisch moeten worden geïnterpreteerd kan uiteraard pas met enige mate van zekerheid worden beantwoord nadat ook de andere hypothesen zijn getoetst. Ik kom hierop dan ook terug in paragraaf 6.

No.	Onafhankelijke variabelen	Autoritarisme (a)	Postmaterialisme (p)
3	Grotere vrijheid in het werk	Minder	Meer
4	Rijker economisch herkomstmilieu	Minder	Meer
5	Kerkelijkheid	Meer	Minder
6	Hoger opleidingsniveau	Minder	Meer
7	Grotere cultuurdeelname	Minder	Meer
8	Hogere leeftijd	Meer	Minder

Figuur 1: Hypothesen over de achtergronden van autoritarisme (3a t/m 8a) en postmaterialisme (3p t/m 8p)

4. Data en operationalisering

4.1. Data

De te analyseren gegevens zijn in de zomer van 1997 verzameld via het panel van *Centerdata* (KUB, Tilburg), dat een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking vormt. Degenen die er deel van uitmaken, hebben thuis de beschikking gekregen over een computer waarop zij regelmatig vragen van onderzoekers beantwoorden. Vanwege de lengte van de afgenomen vragenlijst is deze gesplitst in twee delen, die op verschillende momenten zijn afgenomen. De eerste deelvragenlijst bevatte de vragen die bedoeld waren voor zowel de werkende als de niet-werkende respondenten (vragen over economische en culturele herkomst, cultuurdeelname, politieke opvattingen, etcetera). Deze eerste deelvragenlijst is beantwoord door 1856 personen van 18 jaar en ouder, wat neerkomt op een respons van 90 procent. De tweede deelvragenlijst bevatte de vragen voor de werkenden en is daarom slechts voorgelegd aan degenen die 20 of meer uur per week betaalde arbeid verrichtten. Dit leverde 792 door werkenden ingevulde vragenlijsten op – wederom een respons van ongeveer 90 procent –, waarvan 711 door respondenten die ook de eerste deelvragenlijst reeds hadden ingevuld.

4.2. Operationalisering

Vrijheid in het werk. Kohn legt de vrijheid in het werk ('occupational self-direction') in drie aspecten uiteen: 'substantive complexity', 'closeness of supervision' en 'routinization'. In dit artikel wordt de vrijheid in het werk gemeten door middel van twintig uitspraken, die betrekking hebben op de complexiteit, de autonomie en de arbeidsomstandigheden. Voor ieder van deze uitspraken is gevraagd of hij '(bijna) altijd', 'heel vaak', 'soms' of '(bijna) nooit' op het eigen werk van toepassing is. Elders is uiteengezet dat en waarom de betreffende uitspraken Kohns operationalisering van 'occupational self-direction' inhoudelijk dekken en is gedemonstreerd dat ze inderdaad tot de drie genoemde dimensies kunnen worden herleid (Houtman, 1994)⁴. De data waarover hier wordt gerapporteerd leveren vergelijkbare resultaten op. De gestandaardiseerde item-scores zijn voor ieder van de drie factoren opgeteld, wat drie onderling gecorreleerde meetinstrumenten oplevert⁵. De betrouwbaarheid (Cronbach's Alpha) bedraagt voor de arbeidsomstandigheden 0,85, voor autonomie 0,78 en voor complexiteit 0,75.

Economisch milieu van herkomst. Gevraagd is naar het soort huis waarin de respondent tijdens de jeugd met de ouders woonde, of dit een huurhuis of een koophuis was en het aantal kamers dat het telde⁶. Verder is gevraagd naar een schatting van het inkomen van de ouders destijds ('laagste inkomens' (1) t/m 'hoogste inkomens' (5)). Ten slotte is op grond van vragen over het aantal auto's (nul, een, of meer dan een), de verwervingswijze van de duurste auto (nieuw gekocht of van de zaak versus tweedehands gekocht) en de luxegraad van de duurste auto een index voor het autobezit samengesteld.

Het *cultureel milieu van herkomst* wordt ter controle eveneens in de analyse betrokken (vergelijk De Graaf & De Graaf, 1988; Houtman, 1996). Hierbij is gevraagd of minstens een van de ouders lid was van een bibliotheek, hoe vaak de ouders een concert bezochten, hoe vaak zij een theater-, cabaret- of balletvoorstelling bezochten en hoe vaak zij een tentoonstelling over kunst (bijvoorbeeld in een museum) bezochten ('bijna nooit' (0) t/m 'meer dan 6 keer per jaar' (3)). Ten slotte is gevraagd hoe vaak de ouders thuis over kunst en cultuur spraken ('(bijna) nooit' (0) t/m '(bijna) dagelijks' (3)). Factoranalyse levert een culturele en een economische factor op, die gezamenlijk ongeveer 50 procent van de variantie verklaren. Scores voor beide milieucomponenten zijn bepaald via optelling van de gestandaardiseerde indicatoren⁷. De betrouwbaarheid (Cronbach's Alpha) bedraagt voor het economisch en het cultureel herkomstmilieu respectievelijk 0,67 en 0,76 en de correlatie tussen beide 0,28.

Cultuurdeelname. Deze is geoperationaliseerd met vragen naar het aantal boeken dat men bezit, het aantal romans dat men de afgelopen drie maanden heeft gelezen, de frequentie waarmee men een bezoek brengt aan (1) concerten, (2) theater-, cabaret- of balletvoorstellingen en (3) tentoonstellingen over kunst (bijvoorbeeld in een museum), de frequentie waarmee men met anderen praat over kunst en cultuur en de mate waarin men zichzelf beschouwt als een 'liefhebber van kunst en cultuur'. Factoranalyse levert een eerste factor op die 45,0 procent van de variantie verklaart en waarop de factorladingen variëren van 0,46 (aantal romans) tot 0,81 (frequentie praten over kunst). Scores voor cultuurdeelname zijn bepaald als de optelsom van de gestandaardiseerde scores op de genoemde indicatoren (Cronbach's Alpha=0,79).

Autoritarisme is geoperationaliseerd met de korte versie van de F-schaal (zie voor de negen items bijvoorbeeld: Eisinga & Scheepers, 1989). Factoranalyse maakt duidelijk dat 38,3 procent van de variantie wordt verklaard door één factor. De betrouwbaarheid (Cronbach's Alpha) bedraagt 0,79 en schaalcores zijn alleen toegekend aan respondenten die op ten hoogste twee items met 'weet niet' antwoordden.

Postmaterialisme is geoperationaliseerd met Ingleharts bekende meetinstrument, dat de prioritering van vier politieke doelstellingen behelst. Twee hiervan worden beschouwd als indicatief voor een postmaterialistische waardenoriëntatie ('De politieke inspraak van de burgers vergroten' en 'De vrijheid van meningsuiting beschermen') en twee voor een materialistische ('De orde in dit land handhaven' en 'Prijsstijgingen tegengaan'). Om meer recht te kunnen doen aan de prioritering van de vier individuele doelen is hun relatieve belang gefactoranalyseerd. De eerste factor verklaart 44,2 procent van de variantie, de laagste factorlading hierop is 0,55 en de tekens van de ladingen voor de materialistische doelen zijn tegengesteld aan die voor de postmaterialistische. In de analyse wordt gebruikgemaakt van factorscores.

Cultureel conservatisme/progressiviteit. Twee aanvullende samengestelde meetinstrumenten hiervoor worden gebruikt bij de toetsing van hypothese 2. Het eerste meet de aanvaarding of verwerping van de traditionele taakverdeling tussen mannen (kostwinner) en vrouwen (huisvrouw/moeder⁸) en het tweede de onderwijsoriëntatie: de mate waarin men meent dat het onderwijs gericht dient te zijn op economisch-technologische (instrumentele onderwijsoriëntatie) dan wel cultureel-intellectuele doelen (intrinsieke onderwijsoriëntatie) (Houtman, 1996)⁹. Opvattingen over sekserollen en opvoedingswaarden – de mate waarin men belang

hecht aan de individuele ontplooiing van het kind – behoren blijkens onderzoek namelijk bij uitstek tot het culturele domein (Middendorp, 1991; De Witte, 1990).

Economisch conservatisme/progressiviteit is gemeten met zes uitspraken van het Likert-type¹⁰. Factoranalyse levert één factor op, die 41,3 procent van de variantie verklaart (Cronbach's Alpha=0,71).

Voor wat betreft de *leeftijd* zijn tien categorieën onderscheiden: 1 (30 jaar of jonger; 8,8%), 2 (31 t/m 35; 9,5%), 3 (36 t/m 40; 11,5%), 4 (41 t/m 45; 14,3%), 5 (46 t/m 50; 10,2%), 6 (51 t/m 55; 10,3%), 7 (56 t/m 60; 8,8%), 8 (61 t/m 65; 9,5%), 9 (66 t/m 70; 7,8%), 10 (70 jaar of ouder; 9,4%).

Bij het *opleidingsniveau* zijn zeven categorieën onderscheiden: 1 ((minder dan) basisschool, vgl, lavo; 6,1%), 2 (lbo; 15,5%), 3 (voortgezet speciaal onderwijs; 16,8%), 4 (havo/vwo/hbs; 12,1%), 5 (mbo; 17,9%), 6 (hbo; 20,6%), 7 (wo; 5,9%).

De *kerkelijkheid* is vastgesteld met de vraag of men zichzelf wel (64,2 procent) of niet (35,0 procent) tot een kerkgenootschap rekent.

5. Resultaten

5.1. Autoritarisme, postmaterialisme en cultureel conservatisme

Tussen autoritarisme en postmaterialisme blijkt een correlatie van $-0,40$ te bestaan ($p < 0,001$), wat betekent dat hypothese 1 wordt bevestigd. Deze correlatie is dusdanig sterk dat het mogelijk blijkt om Ingleharts (omgepoolde) postmaterialisme-index in de F-schaal op te nemen zonder afbreuk te doen aan de betrouwbaarheid hiervan. De resulterende betrouwbaarheid van 0,80 is zelfs iets hoger dan die van de gewone F-schaal met negen items (0,79). De gevonden samenhang maakt het aannemelijk dat autoritarisme en postmaterialisme inderdaad kunnen worden beschouwd als 'twee aspecten van hetzelfde': de mate waarin men hecht aan handhaving van de sociale orde dan wel bescherming van de individuele vrijheid. Als dat inderdaad het geval is, dan moeten ze tevens sterk samenhangen met opvattingen die tot het culturele domein behoren en juist niet of nauwelijks met opvattingen die tot het economische domein behoren (hypothese 2).

Hypothese 2 is getoetst middels een factoranalyse op de meetinstrumenten voor autoritarisme, postmaterialisme, opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen, onderwijsoriëntatie en economische progressiviteit. De oplossing met twee ongecorrleerde factoren¹¹ laat weinig aan de verbeelding over (tabel 1). Autoritarisme en postmaterialisme blijken samen met de onderwijsoriëntatie en de rol opvattingen over mannen en vrouwen een betrekkelijk homogeen cluster te vormen (factor 1: cultureel conservatisme/progressiviteit). Deze vier variabelen correleren echter nauwelijks met economische progressiviteit. Deze laatste laadt immers nauwelijks op de eerste factor, maar juist zeer sterk op de tweede, waarop de vier schalen voor cultureel conservatisme op hun beurt weer niet of nauwelijks laden.

Tabel 1: Resultaten factoranalyse op meetinstrumenten voor cultureel en economisch conservatisme (Varimax-rotatie; N=1618)

	Factor 1	Factor 2
Autoritarisme (hoog=autoritair)	-0,83	0,17
Onderwijsoriëntatie (hoog=intrinsiek)	0,74	0,14
Postmaterialisme (hoog=postmaterialistisch)	0,66	0,07
Rolopvattingen mannen en vrouwen (hoog=progressief)	0,71	0,05
Economische progressiviteit (hoog=progressief)	0,05	0,99
Eigenwaarde	2,19	1,02
R ² (in %)	43,7	20,5

Deze resultaten bevestigen hypothese 2. Postmaterialisme en autoritarisme hangen sterk samen met andere opvattingen die behoren tot het culturele domein en juist niet of nauwelijks met opvattingen die tot het economische domein behoren. Beide weerspiegelen derhalve inderdaad een meer algemene tegenstelling tussen een voorkeur voor handhaving van de sociale orde enerzijds (cultureel conservatisme) en een voorkeur voor bescherming van de individuele vrijheid anderzijds (culturele progressiviteit). Dit bevestigt tevens dat het nogal problematisch is om autoritarisme als een 'persoonlijkheidskenmerk' op te vatten als 'iets geheel anders' dan een postmaterialistische 'politieke waardenoriëntatie'.

5.2. Achtergronden van postmaterialisme en autoritarisme

Toetsing van de resterende hypothesen vindt plaats door middel van gewone (OLS) regressie-analyse. Voor zowel autoritarisme als postmaterialisme zijn vijf verschillende regressievergelijkingen bepaald. In de twee eerste zijn slechts de volgens Kohn respectievelijk Inglehart relevante onafhankelijke variabelen opgenomen: de vrijheid in het werk (1) en het economisch (en cultureel) herkomstmilieu (2). In de derde zijn cultureel kapitaal (opleidingsniveau en cultuurdeelname), kerkelijkheid en leeftijd opgenomen (3). Ten slotte is het dan uiteraard van belang om de invloed van alle genoemde onafhankelijke variabelen onder controle van elkaar te bezien. Opname van de vrijheid in het werk impliceert via een beperking tot werkende respondenten tevens een inperking van de spreiding op de leeftijdsvariabele. Daarom worden in dit verband twee verschillende regressievergelijkingen bepaald. De eerste bevat wel alle respondenten, maar niet de indicatoren voor de vrijheid in het werk (4). De tweede wel alle onafhankelijke variabelen, maar alleen de werkende respondenten (5). De resultaten zijn weergegeven in tabel 2.

Ik bespreek eerst de toetsingsresultaten voor autoritarisme en bezie vervolgens die voor postmaterialisme. Voor wat betreft de invloed van de door Kohn benadrukte vrijheid in het werk zijn de resultaten ontvullend. De drie indicatoren hiervoor verklaren gezamenlijk weliswaar bijna 10 procent van de variantie (kolom 1), maar de effecten blijken in feite te moeten worden toegeschreven aan verschillen naar opleidingsniveau, cultuurdeelname, kerkelijkheid en leeftijd tussen degenen met veel en weinig vrijheid in het werk (kolom 5). Hypothese

Tabel 2: Autoritarisme en postmaterialisme verklaard: correlatiecoëfficiënten met eenzijdige toetsing en paarsgewijze verwijdering van ontbrekende waarden (kolom r) en gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (kolommen 1 t/m 5)

	Autoritarisme					Postmaterialisme						
	r	1	2	3	4	5	r	1	2	3	4	5
Autonomie	-0,14**	-0,01				-0,01	0,14**	0,05				0,06
Complexiteit	0,22**	-0,18**				-0,06	0,18**	0,14**				0,10*
Arbeidsomstandigheden	-0,25**	-0,21**				-0,10*	0,16**	0,12**				0,05
Econ. herkomstmilieu	-0,15**		-0,11**		-0,00	-0,03	0,02		-0,01		-0,03	-0,00
Cult. herkomstmilieu	-0,18**		-0,16**		-0,01	0,04	0,14**		0,15**		0,05	0,03
Opleidingsniveau	-0,36**			-0,25**	-0,25**	-0,23**	0,17**			0,08**	0,10**	0,01
Cultuurdeelname	-0,30**			-0,26**	-0,26**	-0,24**	0,24*-*			0,22**	0,21**	0,23**
Kerkelijkheid	0,14**			0,09**	0,09**	0,08*	-0,12**			-0,08**	-0,06*	-0,04
Leeftijd	0,25**			0,30**	0,30**	0,19**	-0,05*			-0,11**	-0,11**	-0,01
R ² (in %)		9,3**	4,7**	25,5**	25,8**	25,6**		5,1**	2,1**	8,1**	8,7**	11,1**
N		687	1621	1668	1525	626		683	1630	1684	1540	624

*= $p < 0,05$; **= $p < 0,01$

3a over de invloed van de vrijheid in het werk is door dit resultaat verworpen ($p > 0.01$). De hypothesen over de invloed van kerkelijkheid (5a), opleidingsniveau (6a), cultuurdeelname (7a) en leeftijd (8a) worden alle vier bevestigd. De aan de theorie van Inglehart ontleende veronderstelling dat een rijk herkomstgezin leidt tot een geringer autoritarisme, wordt eveneens verworpen (hypothese 4a).

Ook in het geval van postmaterialisme hebben de vrijheid in het werk (Kohn) en de rijkdom van het herkomstgezin (Inglehart) geen enkele invloed. De hypothesen 3p en 4p zijn door dit resultaat verworpen ($p > 0.01$). Noch non-autoritaire opvattingen, noch een postmaterialistische waardenoriëntatie, vinden wij dus bij uitstek onder degenen die een geprivilegerde economische positie innemen. In plaats daarvan blijkt ook in het geval van postmaterialisme de culturele achtergrond doorslaggevend. Een postmaterialistische waardenoriëntatie treffen wij vooral aan bij degenen die over veel cultureel kapitaal beschikken (hoog opleidingsniveau en grote cultuurdeelname), alsmede onder jongeren. Ook de hypothesen 6p, 7p en 8p worden hierdoor bevestigd. Hypothese 5p wordt verworpen: de negatieve invloed van kerkelijkheid op postmaterialisme is niet significant.

In het geval van postmaterialisme zijn de effecten van de onafhankelijke variabelen zwaker en de verklaarde varianties lager. Desondanks vormen de effecten op postmaterialisme grosso modo het spiegelbeeld van die op autoritarisme. Zijn laatstgenoemde negatief, dan zijn eerstgenoemde bijna zonder uitzondering positief en vice versa. Dit maakt wederom duidelijk dat autoritarisme en postmaterialisme inderdaad beschouwd kunnen worden als 'twee aspecten van hetzelfde'.

Tabel 3: Cultureel conservatisme verklaard: correlatiecoëfficiënten met eenzijdige toetsing en paarsgewijze verwijdering van ontbrekende waarden (kolom r) en gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (kolommen 1 t/m 5)

	r	1	2	3	4	5
Autonomie	-0,16**	-0,05				-0,05
Complexiteit	-0,18**	-0,13**				-0,02
Arbeidsomstandigheden	-0,25**	-0,20**				-0,08*
Econ. herkomstmilieu	-0,12**		-0,06*		0,02	-0,02
Cult. herkomstmilieu	-0,23**		-0,22**		-0,04	-0,04
Opleidingsniveau	-0,33**			-0,18**	-0,19**	-0,18**
Cultuurdeelname	-0,38**			-0,37**	-0,35**	-0,32**
Kerkelijkheid	0,19**			0,13**	0,12**	0,09*
Leeftijd	0,22**			0,30**	0,30**	0,19**
R ² (in %)						
N		8,2**	6,1**	28,8**	29,6**	29,3**
		700	1665	1716	1568	636

*= $p < 0,05$; **= $p < 0,01$

Tabel 3 bevat ten slotte de resultaten van een analyse waarin een lineaire combinatie van autoritarisme, postmaterialisme, onderwijsoriëntatie en rolopvattingen over mannen en vrouwen ('cultureel conservatisme'; vergelijk factor 1 in tabel 1) wordt verklaard uit de diverse onafhankelijke variabelen. Deze tabel kan dienen als samenvatting van de eerder gevonden patronen. Verschillen naar cultureel conservatisme kunnen niet worden toegeschreven aan de economische positie die men inneemt: de vrijheid in het werk (Kohn) of de rijkdom van het herkomstgezin (Inglehart) ($p > 0.01$). In plaats daarvan is vooral de hoeveelheid cultureel kapitaal waarover iemand beschikt doorslaggevend. Een hoog opleidingsniveau en een sterke cultuurdeelname leiden tot een nadruk op individuele vrijheid en zelfontplooiing. Daarnaast heeft de kerkelijkheid een zwakke aanvullende invloed en de leeftijd een belangrijker: onkerkelijken en vooral jongeren benadrukken in sterkere mate dan kerkelijken en ouderen het belang van individuele vrijheid en zelfontplooiing.

5.4. Slotopmerkingen

De geboekte bevindingen maken duidelijk dat Kohn en Inglehart hun onderzoeksresultaten onjuist interpreteren. Met name de manier waarop zij op theoretisch niveau omgaan met het opleidingsniveau blijkt problematisch. Kohn stelt dit voor als een indicator voor de klassepositie en Inglehart als een indicator voor de rijkdom van het herkomstgezin. De verrichte analyse maakt duidelijk dat beide veronderstellingen onjuist zijn. Het opleidingsniveau heeft een onafhankelijke invloed, terwijl deze in het geval van de vrijheid in het werk en de rijkdom van het herkomstgezin juist ontbreekt. Dat het opleidingsniveau inderdaad een *culturele* positie indiceert, wordt onderstreept door het feit dat hiernaast de cultuurdeelname een gelijkaardige invloed heeft.

Enkele jaren geleden beweerden Abramson en Inglehart dat het lastig is om de invloed van de rijkdom van het herkomstgezin op postmaterialisme anders te toetsen dan via de invloed van het opleidingsniveau, omdat 'relevant data are scarce, partly because formative security is difficult to measure' (1995, p. 85). Desondanks is zo'n theoretisch adequatere toetsing al diverse malen verricht. Grappig genoeg gebeurde dit voor de eerste keer zelfs al vóór de verschijning van Ingleharts *The silent Revolution* (1977). Lafferty reageerde namelijk in 1976 op een artikel uit 1971, waarin Inglehart de kern van zijn latere boek had gepubliceerd. Lafferty stelde vast dat in Noorwegen een hoog opleidingsniveau weliswaar leidde tot een postmaterialistische waardenoriëntatie, maar een welvarend herkomstmilieu geenszins. Later onderzoek van De Graaf en De Graaf in Nederland (1988), van Elchardus in Vlaanderen (1991) en van Marks in Australië (1995) rechtvaardigt deze conclusie. Hetzelfde geldt voor de in dit artikel verrichte analyse. Dat het positieve effect van het opleidingsniveau op postmaterialisme *niet* kan worden toegeschreven aan het feit dat het fungeert als een ruwe indicator voor de rijkdom van het herkomstmilieu is dus inmiddels wel duidelijk.

6. Conclusie en discussie

Cultureel conservatisme kan niet worden verklaard uit verschillen naar economische positie. Niet de vrijheid in het werk (Kohn) of de rijkdom van het herkomstgezin (Inglehart), maar de culturele achtergrond is doorslaggevend. Naast onkerkelijken blijken vooral degenen die over veel cultureel kapitaal beschikken de dragers van cultureel progressieve opvattingen. De beschikking over cultureel kapitaal heeft namelijk tot gevolg dat men onconventionele levensstijlen niet interpreteert als afwijkingen van een buiten de sociale orde gelegen moreel fundament, maar als cultuuruitingen wier plausibiliteit en aanvaardbaarheid niet geringer zijn dan die van meer conventionele levensstijlen.

De vraag is ten slotte hoe de culturele progressiviteit van jongeren in vergelijking met ouderen moet worden verklaard. Kan dit worden toegeschreven aan de omstandigheid dat zij in een welvarender samenleving zijn opgegroeid, zoals Inglehart beweert? Dat lijkt mij niet. Waar het inkomen en de rijkdom van het herkomstmilieu niet van invloed zijn op postmaterialisme, autoritarisme en/of cultureel conservatisme, ligt het immers ook niet voor de hand dat economische veranderingen (toename van de welvaart) verantwoordelijk zijn voor de culturele progressiviteit van jongeren. 'One wonders how "national affluence" could possibly reshape individuals' values, except by virtue of the fact that, at another level of analysis, it is reflected in the presence of affluent individuals', zoals ook Inglehart zelf hierover terecht opmerkt (1982, p. 471).

Waar culturele in plaats van economische posities van invloed zijn op culturele progressiviteit, ligt het voor de hand dat het leeftijdseffect niet zozeer moet worden toegeschreven aan een veranderende economische context, maar veeleer aan een veranderende culturele context. Behalve met industriële ontwikkeling en toename van de welvaart gaat modernisering immers ook gepaard met een cultureel proces van 'de-traditionalisering', door Heelas omschreven als 'the decline of the belief in pre-given or natural orders of things' (1995, p. 2). Deze erosie van 'de macht van de vanzelfsprekendheid' is nauw verbonden met culturele processen als individualisering, secularisering en culturele pluralisering, die sociologen vanouds beschouwen als karakteristiek voor modernisering (vergelijk Laeyendecker, 1988). Dat jongeren in cultureel opzicht progressiever zijn dan ouderen moet daarom waarschijnlijk niet worden toegeschreven aan de toename van de welvaart, maar veeleer aan dit proces van 'de-traditionalisering'. Zij zijn meer geneigd om culturele verschillen te aanvaarden en het belang van individuele vrijheid te benadrukken, doordat zij zijn opgegroeid in een samenleving waarin het geloof in morele autoriteiten is verzwakt.

Noten

1. Dick Houtman is socioloog en als postdoc onderzoeker werkzaam aan de Erasmus Universiteit, Faculteit der Sociale Wetenschappen. Hij verricht onderzoek naar de verhouding tussen cultuur, stra-

tificatie en moderniteit en naar maatschappelijke weerstanden tegen rationalisering, daartoe in staat gesteld door een Persoonsgerichte Postdocsubsidie van de Nederlandse Organisatie voor Weten-

- schappelijk Onderzoek (NWO) en een fellowship van de Erasmus Universiteit. Correspondentie-adres: Faculteit der Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit, postbus 1738, 3000 DR Rotterdam (email: Houtman@soc.fsw.eur.nl).
2. Hoewel Kohn spreekt over 'autoritair conservatisme' is het meetinstrument verwant aan de F-schaal voor autoritarisme.
 3. Hiernaast onderscheidt Bourdieu nog *geobjectiveerd* cultureel kapitaal: het bezit van cultuurgoederen (boeken, schilderijen, etcetera). Geobjectiveerd en belichaamd cultureel kapitaal worden in dit artikel samengenomen tot één enkel meetinstrument voor de cultuurdeelname. Omdat het moeilijk voorstelbaar is dat het bezit van cultuurgoederen onafhankelijk van het belichaamde cultureel kapitaal invloed heeft op cultureel conservatisme/progressiviteit, is hierbij voor het geobjectiveerd cultureel kapitaal slechts één indicator opgenomen: het aantal boeken dat men bezit.
 4. Deze analyse is verricht op de gegevens voor alle 792 werkenden die de deelvragenlijst voor werkenden hebben ingevuld. Uiteraard worden bij de toetsing van de hypothesen uitsluitend degenen meegenomen die ook de deelvragenlijst voor alle panelleden hebben ingevuld (N=711).
 5. De correlatie tussen autonomie en complexiteit bedraagt 0,30, die tussen arbeidsomstandigheden en autonomie 0,40 en die tussen arbeidsomstandigheden en complexiteit 0,19.
 6. Bij de vraag naar het soort huis zijn de volgende antwoordcategorieën gebruikt: (1) 'flat of etagewoning', (2) 'rijtjeshuis', (3) 'twee onder één kap', (4) 'vrijstaand huis' en (5) 'anders, namelijk'. Laatstgenoemde categorie werd door 145 respondenten gekozen. Codering van hun omschrijvingen leverde 93 'royale' – voornamelijk boerderijen en herenhuisen – en 49 'eenvoudige' huizen op – voornamelijk woonetages boven bedrijfs- of winkelpanden. Drie resterende gevallen zijn als missing gecodeerd. Spijtig genoeg zijn per abusief de twee volgende vragen – die over het al dan niet in eigendom zijn van de ouderlijke woning en het aantal kamers – aan deze 145 respondenten niet meer gesteld. Verondersteld is dat de herenhuisen, boerderijen en woon/winkelpanden veelal eigendom van de ouders waren. Ze zijn daarom als zodanig gecodeerd (116 maal). Bleek uit de omschrijving van het soort huis duidelijk dat het om een huurwoning ging, dan is dat gecodeerd (9 maal). Alle andere gevallen zijn als missing gecodeerd (20 maal). Wat betreft het aantal kamers in de ouderlijke woning is aan de 20 van de 145 respondenten met een ontbrekende score op het soort huis en/of het huiseigendom een ontbrekende score toegekend. Voor de 125 overigen is het totaalgemiddelde van vijf kamers ingevuld.
 7. Bij het cultureel herkomstmilieu is een schaal score toegekend aan alle respondenten met maximaal één ontbrekende score op de vijf relevante indicatoren. Bij het economisch herkomstmilieu is – behalve uiteraard aan de respondenten met vijf geldige scores – ook een schaal score toegekend aan degenen met een ontbrekende score op de ouderlijke inkomensvariabele. De ontbrekende waarden zijn namelijk geconcentreerd op deze variabele (9,1% versus slechts enkele procenten voor de vier andere).
 8. Deze is gemeten met de vijf volgende uitspraken: (1) 'Als er een kind ziek wordt, dan is het vrij logisch dat de vrouw in plaats van de man thuisblijft', (2) 'Vrouwen zijn net zo geschikt om leiding te geven als mannen', (3) 'Mannen zijn net zo geschikt voor het opvoeden van jonge kinderen als vrouwen', (4) 'Het is voor jonge kinderen beter als hun moeder niet buitenshuis werkt' en (5) 'Het niet afmaken van een opleiding is voor mannen problematischer dan voor vrouwen'. Factoranalyse levert één factor op met een verklaarde variantie van 44,1%. De betrouwbaarheid (Cronbach's Alpha) van het samengestelde meetinstrument bedraagt 0,68 en scores zijn toegekend aan alle respondenten die maximaal eenmaal 'weet niet' antwoordden.
 9. De onderwijsoriëntatie is gemeten met zeven uitspraken: (1) 'Als van een opleiding veel afgestudeerden werkloos worden, dan moet de overheid daar de instroom van studenten beperken', (2) 'Het is verspilling van gemeenschapsgeld om mensen opleidingen te laten volgen waarmee ze later maar een kleine kans op werk hebben', (3) 'Kunst- en cultuuropleidingen zijn voor de samenleving minstens zo belangrijk als technische opleidingen', (4) 'De overheid moet minder geld gaan uitgeven aan wetenschapsgebieden die geen toepasbare kennis opleveren', (5) 'Jonge mensen moeten in alle vrijheid de opleiding kunnen kiezen waarin zij geïnteresseerd zijn', (6) 'Een opleiding volg je in de eerste

plaats om later een goed betaalde baan te kunnen krijgen' en (7) 'De overheid moet er op toezien dat aan universiteiten onderzoek wordt verricht waar overheid en/of bedrijfsleven iets aan hebben'. Factoranalyse levert een eerste factor op die 39,8% van de variantie verklaart. De betrouwbaarheid (Cronbach's Alpha) bedraagt 0,73 en scores zijn toegekend aan alle respondenten die maximaal eenmaal 'weet niet' antwoordden.

10. Hierbij is gebruikgemaakt van de volgende zes uitspraken: (1) 'De overheid moet de sociale uitkeringen verhogen', (2) 'In Nederland komt geen echte armoede meer voor', (3) 'Grote inkomensverschillen zijn onrechtvaardig omdat mensen in principe

gelijk zijn', (4) 'Tegenwoordig hoeven arbeiders niet meer te strijden voor een gelijkwaardige positie in de samenleving', (5) 'De overheid moet ingrijpende maatregelen nemen om de inkomensverschillen te verkleinen', (6) 'Bedrijven moeten verplicht worden om werknemers te laten meedelen in de winst'. Schaalscores zijn toegekend aan respondenten die maximaal eenmaal 'weet niet' antwoordden.

11. Bij de weergegeven oplossing is gebruikgemaakt van Varimax-rotatie, wat ongecorrleerde factoren oplevert. Bij Oblimin-rotatie is de correlatie tussen beide factoren met 0,07 eveneens verwaarloosbaar.

Literatuur

- Abramson, P.R. & Inglehart, R. (1995). *Value change in global perspective*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D.J. & Sanford, R.N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row.
- Bauman, Z. (1987). *Legislators and interpreters: On modernity, post-modernity, and intellectuals*. Oxford: Polity Press.
- Böröcz, J. & Southworth, C. (1996). Decomposing the intellectuals' class power: Conversion of cultural capital to income, Hungary, 1986. *Social Forces*, 74, 797-821.
- Bourdieu, P. (1973). Cultural reproduction and social reproduction. In R. Brown (Red.), *Knowledge, education and cultural change: Papers in the sociology of education* (pp. 71-112). London: Tavistock.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1989). Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal. In P. Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (pp. 120-141). Amsterdam: Van Gennep.
- Davis, N.J. & Robinson, R.V. (1996). Are the rumors of war exaggerated? Religious orthodoxy and moral progressivism in America. *American Journal of Sociology*, 102, 756-787.
- Duch, R.M. & Taylor, M.A. (1993). Postmaterialism and the economic condition. *American Journal of Political Science*, 38, 747-779.
- Duch, R.M. & Taylor, M.A. (1994). A reply to Abramson and Ingleharts 'Education, security, and post-materialism'. *American Journal of Political Science*, 38, 815-824.
- Eckersley, R. (1989). Green politics and the new class: Selfishness or virtue? *Political Studies*, 37, 205-223.
- Eisinga, R. & Scheepers, P. (1989). *Ethnocentrisme in Nederland: Theoretische en empirische verkenningen*, Nijmegen: ITS.
- Eisinga, R., Felling, A. & Peters, J. (1992a). Kerkelijkheid en autoritarisme. In P. Scheepers & R. Eisinga (Red.), *Onderdanig en intolerant: Lacunes en controverses in autoritarisme-studies* (pp. 79-90). Nijmegen: ITS.
- Eisinga, R., Felling, A. & Peters, J. (1992b). Wereld- en levensbeschouwing en autoritarisme. In P. Scheepers & R. Eisinga (Red.), *Onderdanig en intolerant: Lacunes en controverses in autoritarisme-studies* (pp. 91-102). Nijmegen: ITS.

- Elchardus, M. (1991). *Soepel, flexibel en ongebonden: Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*. Brussel: VUB Press.
- Flanagan, S.C. (1982). Changing values in advanced industrial societies: Inglehart's silent revolution from the perspective of Japanese findings. *Comparative Political Studies*, 14, 403-44.
- Flanagan, S.C. (1987). Value change in industrial societies: Reply to Inglehart. *American Political Science Review*, 81, 1303-1319.
- Fleishman, J.A. (1988). Attitude Organization in the general public: Evidence for a bidimensional structure. *Social Forces*, 67, 159-184.
- Gabennesch, H. (1972). Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77, 857-875.
- Graaf, N.D. de & de Graaf, P.M. (1988). Family background, postmaterialism and life style. *Netherlands Journal of Sociology*, 24, 50-64.
- Graaf, N.D. de & Evans, G. (1996). Why are the young more postmaterialist? A cross-national analysis of individual and contextual influences on postmaterial values. *Comparative Political Studies*, 28, 608-635.
- Hagendoorn, L. (1991). De onuitroeibare autoritaire persoonlijkheid: Kanttekeningen bij een omstreden begrip. In P. Scheepers & R. Eisinga (Red.), *Onderdanig en intolerant: Lacunes en controverses in autoritarisme-studies* (pp. 151-170). Nijmegen: ITS.
- Heelas, P. (1995). Introduction: Detraditionalization and its rivals. In P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Red.), *Detraditionalization: Critical reflections on authority and identity* (pp. 1-20). Oxford: Blackwell.
- Houtman, D. (1994). *Werkloosheid en sociale rechtvaardigheid: Oordelen over de rechten en plichten van werklozen*. Amsterdam: Boom.
- Houtman, D. (1995). De ambiguïteit van 'beroepsklasse': Over de economische progressiviteit en het cultureel conservatisme van 'de arbeidersklasse'. *Sociologische Gids*, 42, 426-444.
- Houtman, D. (1996). Cultureel kapitaal, sociale stratificatie en onderwijsoriëntatie. *Sociologische Gids*, 43, 413-434.
- Houtman, D. (1997). Klassepositie, conservatisme en progressiviteit: Theoretische problemen rond empirische samenhangen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 18, 79-102.
- Houtman, D. (1998). Cultuur, industrialisme en moderniteit: Maatschappelijke achtergronden van weerstanden tegen rationalisering. *Sociale Wetenschappen*, 41, 49-69.
- Inglehart, R. (1970). The new Europeans: Inward or outward-looking? *International Organization*, 24, 129-139.
- Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*, 65, 990-1017.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1982). Changing values in Japan and the West. *Comparative Political Studies*, 14, 445-479.
- Inglehart, R. (1987). Value change in industrial societies. *American Political Science Review*, 81, 1289-1303.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kalmijn, M. (1994). Assortative mating by cultural and economic occupational status. *American Journal of Sociology*, 100, 422-452.
- Kohn, M.L. (1977). *Class and conformity: A study in values* - second edition. Chicago: University of Chicago Press.
- Kohn, M.L. & Schooler, C. (1983). *Work and personality: An inquiry into the impact of social stratification*. New York: Ablex.
- Kohn, M.L. & Slomczynski, K.M. (1990). *Social structure and self-direction: A comparative analysis of the United States and Poland*. Oxford: Basil Blackwell.

- Laeyendecker, L. (1988). Waardenverandering: De cultuur als probleem. In L. Halman & F. Heunks (Red.), *De toekomst van de traditie* (pp. 6-30). Tilburg: Tilburg University Press.
- Lafferty, W.M. (1976). Basic needs and political values: Some perspectives from Norway on Europe's 'silent revolution'. *Acta Sociologica*, 19, 117-136.
- Marks, G.N. (1995). *The formation of materialist and postmaterialist values* (ongepubliceerd paper).
- Middendorp, C.P. (1991). *Ideology in Dutch politics: The democratic system reconsidered (1970-1985)*. Assen: Van Gorcum.
- Olson, D.V.A. & Carroll, J.W. (1992). Religiously based politics: Religious elites and the public. *Social Forces*, 70, 765-786.
- Vollebergh, W. & Raaijmakers, Q. (1991). Intergenerationele overdracht van autoritarisme. In P. Scheepers & R. Eisinga (Red.), *Onderdanig en intolerant: Lacunes en controverses in autoritarisme-studies* (pp. 61-77). Nijmegen: ITS.
- Witte, H. de (1990). *Conformisme, radicalisme en machteloosheid: Een onderzoek naar de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen van arbeiders in Vlaanderen*. Leuven: HIVA.
- Woodrum, E. (1988a). Moral conservatism and the 1984 presidential election. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 192-210.
- Woodrum, E. (1988b). Determinants of moral attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 553-573.